

L. N. TOLSTOJ

a jeho životné otázky –

VIERA a UMENIE

Milan BENJAN

PORTRÉT L. N. TOLSTÉHO

1. časť

(„intelektuál“ a „antiintelektuál“)

Keď sa mi v roku 1996 dostala do rúk kniha Paula Johnsona „Intelektuáli“^{*} a čítal som v nej stať venovanú L.N. Tolstému, bol som šokovaný skresleniami, nepresnosťami, invektívami a klamstvami, s ktorými som sa tam stretol. Od začiatku mi bolo jasné, že autor nepozná L.N. Tolstého, že nielenže od neho nič nečítal, a to ani jeho umelecké diela z prvého jeho obdobia, nehovorím už o jeho prácach z neskoršieho obdobia (od začiatku sedemdesiatych rokov 19. stor.), ktoré sú pre poznanie Tolstého, jeho ducha rozhodujúce, ale zrejme sa nezoznámil ani s memoárovou literatúrou o Tolstom, aspoň s tou nie, ktorá pochádza od ľudí, ktorí s ním žili a veľmi dobre ho poznali. Sám autor uvádza v predslove svojej knihy (v „poďakovaní“, odkiaľ čerpal materiál: z knihy Ernesta J. Simmonsa *Leo Tolstoy* (London, 1949), a najmä z „neobyčajne kritického výkladu“ (to sú slová P. Johnsona) Edwarda Cranshawa „*Tolstoy: The Making of a Novelist*“ (London, 1974). Nuž, ak si autor vzal za podklad svojej práce paškvil, nemohlo z toho vzniknúť nič iné ako zase len – paškvil.

Časom som na Johnsonovu knihu pozabudol. Ale potom som sa postupne stretol s niekoľkými mladými ľuďmi, ktorí, keď prišla reč na Tolstého, začali ho ostro odsudzovať alebo vyjadrovať sa o ňom veľmi pohrdavo. Bolo mi to divné, veď išlo o ľudí, no povedzme – „priemerne vzdelaných“. Nakoniec vysvitlo, že „svoj“ názor o Tolstom zakladajú úplne, výhradne na Johnsonovej knihe (ktorá sa medzi časom stala u nás dosť populárnou), že oni sami vlastne nikdy nič iného o Tolstom nečítali (hoci memoárová literatúra o ňom je veľmi obsiahla), ba čo viac, nikdy nečítali ani nič od neho! Tu som si uvedomil niečo, na čo som predtým, pri čítaní Johnsonovej knihy nepomyslel: Mnohí dnešní, najmä mladí ľudia (myslím ľudí vzdelaných) sú po kultúrnej stránke v podstate analfabetmi, sú totiž „odchovaní“ na televíznych inscenáciách a seriáloch a na tzv. „komerčnej“ literatúre, ktorá zaplavila náš „trh“ a vytlačila z neho takmer všetko, čo na ňom kedy bolo hodnotné; mladí ľudia prakticky nepoznajú žiadnych klasikov (nielen Tolstého), nemajú vlastný názor, vlastnú skúsenosť, a také knihy ako „Intelektuáli“ sú pre nich azda jediným zdrojom „informácií“ – ony vytvárajú v nich obraz o ľuďoch, ktorí v minulosti zohrali nejakú významnú (či už kladnú alebo zápornú) úlohu v dejinách ľudstva. Takto sa v nich formuje skreslený pohľad na históriu, ba čo viac, vytvára sa v nich akýsi zvláštny „svetonázor“, založený na nepravdách a polopravdách; a keď k to-

^{*} V českom preklade vyšla v r. 1995 v nakl. Návrat domů pod názvom „Intelektuálové“. (Pri citovaní z tejto knihy budem používať skratku „Intelekt.“)

mu ešte prirátame vplyv brakového umenia (nielen slovesného, ale aj hudobného a výtvarného), celej tej „antikultúry“, ktorá zaplavuje našu spoločnosť a formuje našich ľudí (odporúčam prečítať si k tomuto knihu H.R. Rookmaakera „Moderní umění a smrt kultury“, vyd. Návrat domů, Praha, 1996), nemôžeme sa diviť, aké postoje k rôznym problémom zaujímajú dnešní mladí (ale často už aj nie iba mladí) ľudia – oni totiž zmyšľajú a konajú jednoducho podľa paradigmy, na vytváraní ktorej sa podieľa celý rad nepriaznivých vplyvov dnešnej doby.

Z toho čo bolo povedané, vyplýva motív, ktorý ma viedol k napísaniu tejto knihy. Nieкто to môže azda považovať za „boj s veternými mlynmi“, za malú kvapku, čo sa beznádejne stratí v tom obrovskom mori súčasnej „kultúry“, ktorá vytlačila nielen z edičných plánov vydavateľstiev a z regálov knihkupectiev, ale pomaly už aj z pamäte a mysli našich ľudí všetko to skutočne umelecké, hodnotné, čo bolo v minulosti i v súčasnosti vytvorené. A nebude ďaleko od pravdy. Lebo naozaj je to iba kvapka, jedna z nemnohých. Som si plne vedomý toho, že táto kniha nemôže vykompenzovať spomínané nedostatky, zaplniť tú obrovskú medzeru vo vydavateľských plánoch dnešných vydavateľstiev, že je skutočne iba kvapkou. Ale aj kvapka môže upozorniť na dážd; „kvapka“ v púšti kultúry môže pripomenúť, že jestvuje niečo, čo môže osviežiť a oživiť; lenže dnes, žiaľ, už na to nestačí iba čakať (ako na dážd), ale treba za ním ísť, aktívne, hľadať to – napr. v knižniciach verejných či súkromných.

Tento malý výber Tolstého prác jeho pozdného obdobia bol zostavený tak, že sa priamo dotýka spomínaných problémov – napriek tomu, že tieto diela boli napísané pred zhruba 100 rokmi. Tolstoj tu totiž hovorí o vplyve umenia (a pseudoumenia) na život ľudí, na svet, upozorňuje na nebezpečenstvo manipulovania vedomia spoločnosti amorálnym, antikultúrnym umením, hovorí o dôležitej úlohe kresťanského svetonázoru na formovanie paradigmy (aj keď Tolstoj tento termín nepoužíva, ale používa výraz „náboženské vedomie primerané dnešnej dobe“), o ktorej som sa zmienil. Tento výber však chce predovšetkým ukázať, aký v skutočnosti bol tento „jasnopoliansky patriarcha“, jeden z najväčších géniov, ktorí na tejto zemi žili – že to nebol iba veľký umelec, ale predovšetkým úžasný mysliteľ, reformátor, realizátor Kristovho učenia v praxi, človek, ktorého pre jeho nesmierne široké záujmy a činnosť (duchovnú, duševnú i fyzickú) možno oprávnenne pokladať za posledného skutočného polyhistora. Nechcem propagovať „Tolstého náboženstvo“, preto v tomto výbere chýbajú diela, v ktorých sa podrobne zaoberá svojím chápaním viery, kresťanstva, napriek tomu však aj vo vybratých ukážkach prebleskujú tieto jeho názory, jeho chápanie sveta, života, umenia, vedy, náboženstva – ale inak to predsa ani byť nemôže, veď on týmto žil: po jeho „prerode“ (obrátení, znovuzrození) sa v jeho mysli (tak ako u každého poctivého znovuzrodeného kresťana) vytvára duchovná dominanta, určujúca a presvecujúca všetko, o čom odteraz uvažuje, čo odteraz robí, hovorí, píše.

Johnsonova kniha „Intelektuáli“, čo ako je zavádzajúca a pre poznanie skutočného Tolstého nepoužiteľná, predsa len nám k niečomu poslúži: práve v nej uvedené „údaje“, klamstvá využijeme, a to tak, že ich skonfrontujeme so skutočnosťou – s autentickými Tolstého výrokmi a činmi a so záznamami z memoárov ľudí, ktorí ho poznali najlepšie, keďže s ním žili alebo sa s ním osobne stretávali.

Johnson používa výraz „intelektuáli“ v pejoratívnom zmysle, je to pre neho akási nadávka. Všetkých šestnástich „intelektuálov“, ktorých si v knihe „vzal na mušku“, nielen kritizuje, ale vysmieva a odsudzuje ich; keďže autor „Intelektuálov“ vystupuje vo svojej knihe proti „intelektuálom“, sám sa vlastne prezentuje ako „antiintelektuál“, Svoje odsúdenie „intelektuálov“ odôvodňuje tým, že títo si dovolili kritizovať stav spoločnosti, v ktorej žili a odvážili sa dokonca (každý svojím spôsobom, každý v zhode so svetonázorom, ktorý uznával a vyznával) navrhnúť nejaké riešenie, nápravu. Obzvlášť ostro pranieruje tých, ktorí sa odvážili kritizovať nespravodlivé vlastnicke vzťahy, čiže dotkli sa „nedotknuteľnej modly“ uctievanej západnou „kultúrou“ – bohatstva, resp. bohatnutia jedných na úkor druhých. Pritom autor prakticky nerozlišuje medzi svojimi „objektmi“ podľa toho ako sa pokúšali riešiť situáciu – či násilím, revolúciou, nenávisťou, alebo na základe súcitu a kresťanskej lásky.

Johnson napríklad uvádza úryvok z listu marxistu S.I. Muntjanova, ktorého Tolstoj žiadal, aby sa zriekol násilia: „Prerobiť ma je ťažké, Lev Nikolajevič. Socializmus je moja viera a boh. Vy hlásate takmer rovnakú vec, ale používate taktiku lásky, a my používame násilie, ako to vy nazývate.“ A Johnson to komentuje takto: „Diskusia sa teda týkala taktiky, nie stratégie; prostriedkov, nie výsledkov. Skutočnosť, že Tolstoj hovoril o „Bohu“ a sám seba nazýval kresťanom, znamenalo omnoho menej ako by sa zdalo.“ („Intelekt.“ str. 142).

Teda Johnson nevidí v podstate žiaden rozdiel medzi nenávisťou a láskou, medzi pohanským násilím a kresťanským milosrdenstvom, odpúšťaním, spolupracou – pre neho ide iba o rôzne „taktiky“, „prostriedky“. Ale každý skutočný kresťan predsa vie, že práve v tomto je hlavný rozdiel medzi kresťanom a pohanom, že práve v týchto „prostriedkoch“, „taktike“ spočíva podstata kresťanského učenia; lebo práve medzi láskou a nenávisťou, medzi pokojom a násilím je ten rozdiel, ktorý je medzi svetlom a tmou, medzi pravdou a lžou, medzi Božským a diabolským. Je podivuhodné, že „kresťanský“ autor, za akého býva Johnson pokladaný, toto nevidí, či nechce vidieť.

Primitívny posmech je ďalším Johnsonovým nástrojom na diskreditáciu Tolstého: nazýva ho „starším bratom Pánaboha“, lebo vraj „došiel k presvedčeniu, že pomocou svojho vlastného intelektu a mocou duchovnej sily, ktorú v sebe pociťoval, dokáže uskutočniť morálnu premenu spoločnosti.“ („Intelekt.“ str. 119).

Z čoho tu Johnson vychádza? Z poznámok zarytého ateistu M. Gorkého, ktorý nemal ani len potuchy, čo znamená to, že Boh (Boží duch) môže sídlieť v duši človeka: „...ako poznamenal Gorkij, problém, ktorý súvisel s tým, že Tolstoj a Boh sídlili v jednej duši, spočíval v Tolstého podozrievavosti voči Stvoriteľovi. Niekedy si zrejme myslel, že je brat samotného Boha, teda – jeho starší brat.“ („Intelekt.“ str. 120).

Nemožno sa diviť Gorkému, ateistovi, pre tento výrok, ale je udivujúce, že Johnson, „kresťan“, nevidel v týchto Gorkého slovách to, čo v nich bolo, totiž výsmech „tmára“ – kresťana Tolstého. A tento výsmech v plnej miere od Gorkého preberá Johnson.

Keď sme už pri Gorkom, dovoľte odcitovať pár viet z jeho Spomienok na Tolstého:

„Lev Nikolajevič má v sebe veľa takého, čo vo mne vzbudzovalo dobre že nie nenávisť voči nemu a gniavilo mi dušu.“ (Cit. „Lev Tolstoj v spomienkach“* str. 355). „Neviem, či som ho mal rád, no vari záleží na tom, či láska alebo nenávisť?“ (tamže str. 361).

Tolstoj poznal dobre Gorkého ateizmus i to, že s ním nie je možné hovoriť o duchovných veciach (Gorkij to vlastne sám priznáva: „Aby som sa vyhol klebetám, musím priznať, že náboženskú tvorbu pokladám za umeleckú: život Budhu, Krista, Mohameda za fantastické romány.“ – „Spom.“ str. 331), a preto s ním nevedol rozhovory o týchto veciach, čo konštatuje sám Gorkij: „Takmer nikdy sa nezhováral so mnou o svojich zvyčajných témach – o úplnom odpustení, láske k blížnemu, o evanjeliu a budhizme, podistým hneď pochopil, že „nehodí sa každý krpec na každú nohu“. Hlboko som si ho za to vážil.“ (tamže str. 367).

A predsa túto „zásadu“ Tolstoj raz porušil; iste vec viery bola pre neho taká dôležitá, že sa nemohol zdržať ani pred týmto neznaobom Gorkým. Gorkij spomína:

„Nečakane sa ma opýtal akoby zaútočil:

– Prečo neveríte v Boha?

– Viera nejestvuje, Lev Nikolajevič.

– To nie je pravda. Náťourou ste veriaci a nemôžete byť bez Boha. Čoskoro to pocítite. A neveríte z tvrdohlavosti, z urážky: svet nie je usporiadaný tak, ako by ste chceli vy. Neveria z ostýchavosti; stáva sa to mladým chlapcom: zbožňujú ženu, ale nechcú to dať najavo, nemajú smelosť. Viera – ako aj láska – potrebuje udatnosť, odvahu. Treba si povedať – verím, a všetko bude dobre, všetko bude vyzeráť tak, ako potrebujete, vysvetlí vám samo seba a upúta vás. Vy napríklad veľa milujete a viera – to je práve umocnená láska; treba sa zamilovať ešte väčšmi – vtedy sa láska zmení na vieru. Keď ľúbia ženu, tak tú najlepšiu na svete – rozhodne každý ľúbi tú najlepšiu, a to je už viera. Neveriaci nemôže milovať. Dnes sa zaľúbi do jednej, o rok do druhej. Duša takých ľudí je ako tulák, žije jalovo, to nie je dobre. Vy ste sa narodili veriaci a nemáte sa čo zdráhať. Hovoríte krása? A čo je to krása? To najvyššie a najdokonalejšie je – Boh.

Predtým takmer nikdy nehovoril so mnou na túto tému a jej dôležitosť, nečakanosť ma akosi zmatla, ohúrila. Mlčal som. Sedel na pohovke, nohy zložené pod seba, víťazoslávne sa usmieval do brady a povedal, hroziac prstom:

– Z toho sa nevykrútite mlčaním, veru nie!

A ja neveriaci v Boha, pozerám na neho akosi veľmi opatrne, trochu bojazlivo, pozerám a myslím si: „Tento človek je podobný Bohu!“ („Spom.“ str. 376).

Teda pripodobňovanie k „bohu“ sa zrodilo v Gorkého ateistickej mysli – a Johnson to používa na to, aby zdiskreditoval Tolstého v očiach kresťanov. Pokiaľ ide o skutočný vzťah Tolstého k Bohu, čitateľ si iste sám urobí obraz, keď prečíta ukážky z jeho diel, ktoré uvádzam v tomto výbere. Tu chcem iba stručne pripomenúť, že Tolstoj opakovane zdôrazňuje nutnosť, aby si ľudia uvedomovali svoje postavenie synovstva vo vzťahu k Bohu a postavenie bratstva vo vzťahu k iným ľuďom (blížnym).

* „Lev Tolstoj v spomienkach“, vyd. Progres, Moskva a Obzor, Bratislava, 1978. (Pri citovaní z tejto knihy budem používať skratku „Spom.“).

Posledné „ťahy“ na obraze (epilóg)

Prolog tejto knihy bol „deklarovaný“ ako „portrét L. N. Tolstého“, ale – ako čitateľ iste zistil – celkom ním nebol (a patrí to aj o obsahu celej knihy): na jednej strane to bol portrét neúplný, len akási jeho skica, na druhej strane tam bolo aj niečo navyše – išlo v skutočnosti o akási kombináciu portrétu a plenairu: skica portrétu Tolstého, a v pozadí plenair (kúsok sveta) zachytený metódou „claire-obscuré“. Takéto „temnosvitové“ („chiaroscurové“, „helldunkelové“) videnie sveta bolo typické pre Tolstého a, priznávam, tak svet vidím aj ja. Nieкто to azda bude považovať za „zjednodušovanie“, bude tvrdiť, že svet predsa nie je „čiernobiely“. Ale obraz v štýle temnosvitu (claire-obscur) zďaleka nie je čiernobiely, sú na ňom aj „polotiene“ a veci osvetlené rôzne intenzívne, ale nie sú tu plynulé prechody – to čo je vo svetle, je zreteľne oddelené od toho, čo vo svetle nie je. A predsa svet je taký! Všetko v ňom možno rozdeliť na dve množiny: to, čo je vo svetle (hoci vo svetle rôznej intenzity) – a to, čo vo svetle nie je.

Život, aby bol zdravý, plnohodnotný, potrebuje svetlo. Žiť v tme ani „polotme“ sa nedá (aspoň nie dlhodobo). Dokonca aj tie niekoľké organizmy, ktoré žijú v tme, čerpajú energiu pre svoj život z iných organizmov („hostiteľov“, na ktorých parazitujú), ktoré ju získavajú zo svetla. A presne tak, ako telesný (vegetatívny, poprípade animálny) život nemôže byť bez svetla, nemôže byť bez svetla ani život duchovný. A zdroj svetla – podmienky života, je totožný so zdrojom (pôvodcom) samotného života, ktorým je – Boh.

Človek môže žiť vo svetle alebo v tme – sú len tieto dve alternatívy; lebo život v „polotme“ je vlastne životom v tme.

A ako je to (v kontexte toho, čo tu bolo práve povedané) s toľkokrát v úvode spomínaným optimizmom, pokiaľ ide o budúcnosť sveta?

Svetlo – Božie slovo, konkrétne jeho prorocká časť, osvetľuje aj budúce časy ľudstva. A obraz, ktorý je tu pri líčení tzv. posledných dní vykreslený nie je vôbec optimistický. Pozrime sa aspoň na niektoré výpovede:

Kristus hovorí:

„...mnohí prídu v mojom mene a povedia: Ja som Kristus.* A mnohých zvedú. Budete počuť vojnový ryk a chýry o bojoch... povstane národ proti národu... miestami budú hladomory a zemetrasenia... Vtedy vás vystavia súženiu, budú vás vraždiť... nenávidieť. Povstane aj mnoho falošných prorokov** a zvedú mnohých... rozmnoží sa nenávisť, v mnohých vychladne láska. Kto však vytrvá dokonca, ten bude spasený. A toto evanjelium... bude sa hlásať po celom svete na svedectvo všetkým národom. A potom príde koniec.“ (Mt 24,5-14).

* t.j. ten, čo spasí, zachráni svet

** t.j. hlásateľov nových (nekresťanských) učení

Apoštol Pavel píše:

„...v posledných dňoch nastanú ťažké časy. Lebo ľudia budú milovať samých seba, budú milovať peniaze, budú chvastaví, namyslení, rúhači, neposlušní voči rodičom, nevďační, bezbožní, bezohľadní, bez lásky k dobru, zradcovia, nerozvážni, vystatovační, viac milujúci rozkoše ako Boha. Budú mať výzor pobožnosti, ale jej moc budú popierať.“ (2Tim 3,1-5).

A na inom mieste: *„Pokiaľ ide o príchod nášho Pána Ježiša Krista ... najprv musí prísť odpadnutie a zjaviť sa človek nepravosti...“ (2Tes 2,1.3).*

A ešte raz: *„...v posledných dňoch niektorí odpadnú od viery a budú sa pridržať bludných duchov a náuk démonov...“ (1Tim 4,1).*

Ježišov brat Júda upozorňuje:

„V poslednom čase vystúpia posmievači, čo budú žiť podľa svojich bezbožných žiadostí. To sú tí, čo vyvolávajú roztržky, ľudia telesní, ktorí nemajú Ducha.“ (Jd 18-19).

Apoštol Peter vystríha:

*„...v posledných dňoch prídu posmievači, zvedení vlastnými žiadosťami, s výsmechom vra-
viac: Čože je so sľubom o jeho (Kristovom) príchode? Veď odkedy pomreli otcovia, všetko ostáva tak od počiatku stvorenia! Je im totiž skryté, že pre nich zahynul niekdajší svet, zatopený vodou. Avšak terajšie nebo a zem to isté slovo zachováva ohňu; ponecháva ich na deň súdu a záhuby bezbožných ľudí. ...jeden deň je u Pána ako tisíc rokov a tisíc rokov ako jeden deň. Pán nemešká so svojím zasľúbením, ako sa niektorí nazdávajú, že mešká, ale vám zhovieva; lebo nechce aby niekto zahynul, lež chce, aby sa všetci dali na pokánie. Pánov deň príde ako zlodej, keď sa nebesá s rachotom pomínú, živly sa rozplynú v ohni a zem so svojimi dielami zmizne. ...Podľa jeho zasľúbenia očakávame nové nebo a novú zem, v ktorých prebýva spravodlivosť.“ (2P 3,3-13).*

Avšak napriek tomu všetkému nie je dôvod na pesimizmus, či dokonca rezignáciu. Predovšetkým preto, že koniec (po skončení ťažkého obdobia posledných dní) je predsa len radostný, víťazný – pre tých, čo prijali svetlo.

Ale je tu ešte jedna dôležitá otázka: sú dnešné časy naozaj tými, čo o nich hovorí Písmo ako o „posledných dňoch“? Mnohé skutočnosti tomu nasvedčujú (veď si len porovnajte znaky posledných dní vylíčené v citovaných častiach Písma s realitou dnešných čias). Ale isté to nie je! Kedy totiž naozaj nastane koniec, to nevie nikto okrem Boha. Dokonca ani Jeho Syn; veď tento hovorí: *„...o tom dni a o tej hodine nevie nik, ani nebeskí anjeli, ani Syn, iba sám Otec.“ (Mt 24,26; Mk 13,32).*

Čo z toho vyplýva?

Po prvé: Musíme byť pripravení! Náš život musí byť taký, akoby sme už zajtra, vlastne dnes, mali predstúpiť pred Boha, pred jeho súd.

Po druhé: Naše snaženia o zlepšenie seba (o sebazdokonaľovanie), ale aj o zlepšenie tohto sveta, o riešenie jeho „problémov“, o vnášanie svetla do tmy tohto sveta, musí byť také, akoby pred nami bol ešte veľmi dlhý život a nekonečné veky existencie tohto sveta.

Je to vlastne „program života“, ktorý tak stručne, a pritom výstižne vyjadril jeden náš básnik:

„Tak verne máš prácu konať, jak bys´ nikdy nemal skonat',
a život máš viesť tak múdre, ako ten, čo zajtra umrie!“

M.B.

O B S A H

PORTRÉT L. N. TOLSTÉHO (M.B.) ...	3
SPOVEĎ (L.N.T.) ...	32
O UMENÍ (L.N.T.) ...	86
ČO JE UMENIE (L.N.T.) ...	90
O POSLANÍ LITERÁRNEJ KRITIKY (L.N.T.) ...	124
O SHAKESPEAREOVI A DRÁME (L.N.T.) ...	126
DOSLOV KU KREUTZEROVEJ SONÁTE (L.N.T.) ...	143
VZKRIESENIE (XXVIII. kap.) (L.N.T.) ...	152
POSLEDNÉ „ŤAHY“ NA OBRAZE (M.B.) ...	158

L. N. TOLSTOJ a jeho životné otázky – viera a umenie

Autor: **M.B. Benjan**

Prvé vydanie: r. 2000, str. 128

Vydal: MB.KB Sliač

Tlač: NIKARA Krupina

Druhé vydanie: r. 2016, str. 157

Vydal v elektronickej forme: MB.KB Sliač